

GEMİKAYA ANITI'NIN ORTADOĞU KÜLTÜRÜYLE BAĞLILIĞI**Toğrul HALİLOV**

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü

Özet

Makalede Gemikaya anitinin ortadoğu kültürüyle bağlılığı araştırılmıştır. Şunun Ortadoğu kültürüyle müqayisesi aparılmıştır. Araştırma sonucunda müayyen edilmiştir ki, Gemikaya anıtı Ortadoğu kültürüyle bağlılık teşkil edir. Tayfalararası karşılıklı ekonomik-kültürel ilişkiler sonucunda Ortadoğu kültürü Nahçıvan'da yayılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gemikaya, Nahçıvan, arkeoloji, Ortadoğu.

COMMITMENT TO THE CULTURE OF THE MIDDLE EAST, THE ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF GAMIGAYA**Abstract**

Archaeological monuments in Gamigaya article has been studied. Of them have been compared with the culture of the Middle East. Has been determined that, between Nakhchivan and archaeological monuments of the Middle East culture is. This commitment to mutual economic and culture reasons, one of the irrelevant.

Key words: Gamigaya, Nakchivan, archeology, Middle East.

GİRİŞ

Gemikaya anıtı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ordubad ilçesinin arazisinde, deniz seviyesinden 3906 m yükseklikte yer alıyor. Şuradaki volkanik kökenli bazalt taşları üzerinde çoklu miktarda kayaüstü tanımlama bulunmuştur. Şunlar taş veya metal aletlerle dövme, sondaj, sürtmek yöntemleri ile çekilerek, biçim ve özelliklerine göre bir-birlerinden farklıdırlar. Kayaüstü tanımlamaların hepsi eski insanların yaşam tarzını, maddî ve manevî kültürünü yansıtıyor. Şunlar biçim ve özelliğine göre Kelbegar, Afyon vb. petroklifleri gibi tarihi bakımından büyük bilimsel önem taşıyor. Gemikaya anıtındaki kayaüstü tanımlamaların bir grubu biçim ve özelliğine göre Ortadoğu kültürü ile bağlılık düzenleyerek kültürlerarası ilişkilerin olduğunu göstermektedir.

Yapılan araştırma onu gösterir ki, Gemikaya Anıtında Nahçıvanın Ortadoğu kültürü ile ekonomik-kültürel ilişkilerini, bu kültürün etkisini yansıtan çoklu sayıda kayaüstü tanım yer alıyor. Şunların içerisinde hayvan tasvirleri önemli yer tutmaktadır. Tasvirler basit ve bileşik kompozisyonel olmakla bir-birinden ferqlenirler. Şuradaki kayaüstü tasvirlerin bir gurupunda keçi tek, çift, gurup halinde, bazılarında ise sırt üstü çizilerek Anadolu (Aliyev, 1993: 66), İran, Ön Asya (Bahşeliyev, 2002: 42-44) ve diğer petroqlifler ile benzerlik teşkil ediyor ve kültürlerarası bağılıkların olduğunu gösteriyor. Kaynaklara esasen şunu kaydetmek olur ki, keçi ile ilgili efsane ve rivayetler çok eski kökenlidir, Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk halklarının arasında Al-Albastı, Al karısı keçi şeklinde tasavvur edilmiştir. Tuvalılar da aile ocağı ile ilgili törenlerde başı sarı keçi kullanılmıştır (Seyidov, 1994: 16, 162). Altaylar çocuğu dağ keçisinin kemiki aracılığıyla kötü ruhlardan korumuşlardır (Seyidov, 1969: 89).

Yapılan araştırma onu gösterir ki, Gemikaya anıtındaki bu türlü kayaüstü tanımlama basit ve bileşik kompozisyonel olmakla bir-birinden ferqlenirler. Basit kompozisyonel resimlerde keçi tek ve ya sürü halinde hiçbir ek tarif olmadan verilmiştir. Bileşik kompozisyonel resimlerde keçi çeşitli simgelerle, svastika, hayat ağacı, insan ve başka tasvirlerle birlikte çekilmiştir. Bu türlü tasvirler Ortadoğu'daki M.Ö. IV binyılın ikinci yarısı-III binyılın öncesine ait resmi sanatları için karakteristik motiflerdendir. Tepe Kavranın Erken Uruk dönemine ait mühürlerinin üzerinde bir-birine ters yönde birer hayvanlar verilmiştir (Lloyd, 1984: 96). Suriye'deki I Tel Hazine yerleşim yerinin son Uruk-erken sülalé dönemine (M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın başları) ait tabakasından üzerinde birer hayvan tasviri bulunan taş mühür bulunmuştur. (Munçayev, Merpert, Amirov, 2001: 111-112). İran'da Suz A Anıtında bulunan M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde de birer hayvanlar çekilmiştir (Çayld, 1956: 35). Şu anıtdaki hayvan tasvirlerinin bir grubu sxematik şekilde çizilmiştir. Onların vücudu kaşa üçgen şeklinde gösterilmiştir. Suz A Anıtında bulunmuş mühürlérdén birinin üzerinde bu türlü komple bir sahne verilmiştir. Bu türlü kayaüstü tasvirlerin benzerlerine Ön Asya'nın bazı yapılarında rastlamak oluyor (Çayld, 1956: 21) (tab.I, 14, 15).

Gemikaya Anıtında oturmuş halde insan tasvirleri de verilmiştir. Şuradaki tasvirlerden bir kısmında insanın ayaklarının sonları ve kolları yukarı yönelmiştir. Bu tasvir biçim ve özelliğine göre Anadoludaki Neolitik dönemine ait olan Çatal Höyük yerleşim yerindeki ibadategahın (pirin) duvarındaki tasvirle benzerlik teşkil ediyor (tablo I, 1, 2). Araştırmacıların bir çoku bunun verimlilik tanrıçasının karakteri olduğunu ifade etmişlerdir (Kotoviç, 1983: 143). Şuradaki avcılıkla ilgili qayaüstü tasvirlerin bazılarının benzerleri Suz I, Suz II yapılarından bulunmuş kil kab buluntularının üzerinde kayda alınmıştır (Çayld, 1956: 215) (tab. I, 12, 13).

Yapılan araştırma onu gösterir ki, şu anıtda hayvanların mücadele sahnesini yansıtan çok sayıda kayaüstü tanımlama bulunuyor. Şunlar kurtların, kaplanın, panterin keçiyé, boğaye saldırması sahnelerinden oluşuyor. Şu kayaüstü tanımlamaların bir çoğu Mesopotomiya, Sümer, Orta Asya sanatları ile benzerlik oluşturmaktadır. Gemikaya'da kaydedilmiş kaplanın boğayı parçalaması tasviri Ur anıtında bulunmuş mühürün üzerindeki resim ile benzerlik teşkil etmektedir (Flittner, 1958: 126) (tab I, 3, 4). Gemikaya Anıtındaki boynuzları arkaya qatlanmış kurtla üzbaşüz durmuş keçi resmi ritüel niteliktedir, belli dinsel ayinlé bağılılı oluşturur (Bahşeliyev, 2002: 55, Müseyibli, 2004: 98) (tab. I, 5). Tasvirde kurt tek xetle uzun kuyruklu durumda çekilmiştir. Şunun arka ayaklarının üst kısmı bedenine daire şeklinde birleştirilmiştir. Kurtla keçi arasında uzun dalgalı çizgi verilerek tüm Türk halkları için geçerli olan "Kurt ağzı kapatılması» ayini yansıtmıştır (Kalafat, 2006: 314).

Gemikayadaki hayvan tasvirlerinden bir gurupunu boğa resimi oluşturuyor. Şuradaki 40'ın artık araba resminin çoğunda boğa koşku kuvveti gibi verilmiştir. Araba resimlerinden bir gurupu dördn tekerli, bir kısmı ise ikitekerli çekilmiştir (Müseyibli, 2004: 18). Şu kayayüstü tasvirinden ikitekerli araba resimlerinin bir çoğu Ortadoğu'daki arkeolojik anıtlarda (Xurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaluraz (Gilan)) bulunmuş yüklü hayvan figürü, araba modelleri (Yusifli, 1992: 17, 23) ile mantıksal açıdan bağlılık oluşturarak insanların ekonomik hayatını ve dini-ideolojik görüşlerini öğrenmeye yardım gösteriyor. Araştırmalar gösteriyor ki, boğanın boynuzları ile Ön Asya tanrılarının ve tanrılaştırılmış hükümdarların baş giysileri bezetilmiştir. Eski Doğu halklarının tarihinde boğa totemi çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. M.Ö. II binyılın sonu I binyılın başlarına ait Xurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaluraz (Gilan) yapılarında boğanın ilahileştirilmesi ile ilgili çoklu maddi-kültür örnekleri bulunmuştur. Mısır'da Tanrı Opis, İkiçayarasında ise Şedu ve Lamassu boğayı temsil etmiştir (Yusifli, 1992: 26, 114). Türk halklarının tarihinde boğanın kutsallaştırılması ile ilgili hayli miktarda efsaneler oluşmuştur. Şunlarda boğa güç, kuvvet, verimlilik sembolü olarak kutsallaştırılmıştır. Kırgızlar, Uygurlar ve diğer türkçe konuşan halklar boğanın kutsallığını belirtmek için onu gök renkli tasavvur etmişlerdir. Burada gök renk Tanrı simgesini bildirmiştir (Seyidov, 1969: 160).

Kaynaklar şunu gösteriyor ki, Kırgızlarda gök renkli boğayla ilişkin hayli efsaneler bulunuyor. Şu efsanelerin birinde buğanın susamış çobanlara boynuzları ile yeri kazıyıp su çıkararması, şunları ölümden kurtarması, şu buğanın boynuzları arasında yeri saklaması kayıt edilmiştir. Antik «Maaday Siyah» efsanesinde boğanın kutsallığı bi kader farklı şekilde verilmiştir. Şu efsanede Merqenlə çarpışan boğa, ayrıca Buğaın kazandığı boğa Erlik mifik imgenin zoomorf şekline düşmesi gibi gösterilmiştir (Seyidov, 1969: 163, 168). Uruk kültürüne ait mühürlerden birinin üzerindeki kayık, onun içerisinde insanlar, düzbucaqlar biçiminde verilmiş yük ve yüklü boğa tesdvirinde de boğayla ilgili insanların dini-ideolojik görüşlerinden bahsedilir (Masson, 1989: tab. 19).

Gemikaya Anıtındaki kayayüstü tasvirlerin içerisinde kopek, at resimleri de ilmi önem taşıyor. Şurada köpek tasvirleri birkaç yerde kayıtlı alınmıştır. Şunlar tek ve ya kalın çizgilerle dövme, sondaj yöntemi ile çekilmiş, basit ve karmaşık kompozisiyalı olmuşturlar (Aliyev, 1993: 27, 32). Biçim ve özelliklerine, çekilme teknolojisine ve kompozisiyasına göre bir-birinden farklıdır. Şunların bir kısmında köpek kulaklı verilse de, bazılarında kulaksız çekilmiştir. Diğer kayayüstü tanımlama gibi onlar da eski insanların yaşam tarzı, dini-ideolojik görüşleri ile bağlılık oluşturur. Şunlar Orta Doğu yapılarından bulunan köpekle ilgili maddi kültür örnekleri ile mantiki bakımdan bağlılık düzenleyerek kültürlerarası ilişkilerin olduğunu gösteriyor.

At resimleri biçim ve özelliklerine göre değişiktirler. Şunların bir kısmında atlar boğa tasvirlerinde olduğu gibi koşku kuvveti gibi verilmiştir. Atların ilk olarak Azerbaycan'da ne zaman kullanımı hakkında somut bilimsel fikir olmasa da, kaynaklar şunu gösteriyor ki, Şümerler milattan 2000 yıl önce, Mısırlılar 1400 yıl önce, Babiller 1200 yıl önce attan binek aracı olarak kullanmışlardır (Ahmedov, 1989: 23). Atla ilgili I Kültepe (Abibullav, 1982: 255) II Kültepe (Seyidov, 1993: 159) I Mahta (Aliyev, Aşurov, 1992: 39-40), Şahtahtı (Ağayev, 1992: 98-101) yapılarında, köpekle ilgili I Kültepe (Abibullav, 1982: 225), Saridere nekropolünde (Bahşeliyev, 2002: 23) defnetme âdeti tespit edilmiştir. Köpekle ve atla ilgili defnetme adetine Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerindeki arkeolojik abidelerle (Gedebey, Qalakend, Hanlar, Dağlık Karabağ, Mingçeçevir, Tovuzçay vb.) beraber olarak

Güney Kafkasya, Anadolu, Altay yapılarında rastlanmıştır. Köpekle ilgili defnetme âdeti Güney Mesopotomiyadaki Ur (Müseyibli, 2008: 7-8), Kuzey Mesopotomiyadaki III Yarımtape, (Merpert, Munçayev, 1982: 144), Suriye'deki Tell Hazine (Munçayev, Merpert, 1990: 20), Doğu Anadolu'daki Yoncatepe (Belli, Konyar, 2001: p.154) yapılarında tespit edilmiştir.

Gemikaya höyüğündeki kollarını yanlara açmış, insanın ayaklı gösterildiği atlı tasvirlerinin bir kısmı Ortadoğu kültürüne özgü özellikler taşır. Bu tip qayaüstü tasvirlerin bir kısmı Sialk B nekropolünde tespit edilmiştir (tab. I, 6, 7). Qoşqu atlarının eslehesi ile birlikte defin olunduğu kabir yapıların (Mingeçevir, Hocalı, Karaçemenli) genetik açıdan Hurilerle ilgili ilişkili olduğu kayıt edilmiştir (Guliyev, 2008: 214-215). Huriler, M.Ö. II-I binyıl Kuzey Mezopotomyadan Güney Kafkasya'nın merkezinedek tüm araziye tutmuşlar. Onların zengin maddi kültürü Ortadoğu'da yaşayan bütün halklar için örnek olmuştur. Şu anıtta tesbir edilmiş kuş tasvirlerinde, skematik karakterli resimlerde vb. de Ortadoğu kültürü ile bağlantılı olduğu bulunuyor (tab. I, 10, 11). Şuradaki kuş tasvirlerinden bir grupu biçim ve özelliğine göre Helef kültürüne ait özellikler taşıyor (Merpert, Munçayev, 1982: 146) (tab. I, 8, 9).

Yapılan araştırma büyük bilimsel önem taşır. Azerbaycanın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvanda da ünlü Norveç gezgini Tur Hayırdal'ın kaydettiği Mezopotamya kültürü gibi eski kültürün olduğunu gösteriyor (<http://www.uludil.gen.az>). Kaynaklarda Mezopotamyanın en eski sakinlerinin turanlılar olması hakkında bilgiler bulunuyor. İngiliz âlimlerinden S.Lloyd, K.Çaylt kendi araştırmalarında bu konuda ifade etmişlerdir, "turanlılar yaklaşık on, on iki bin yıl önce Dicle-Fırat nehirleri havzasında iskan düşürerek, çevrelerinde yaşayan sayısız kavimlerin heyretli nazarları altında dünya uygarlığının yeherini almışlardır. Dünyada ulu bir kültürün meşalesini alıştırmışlar. Çok geçmeden ihtiyar Asya'nın münbit topraklı her köşesinde onların "ışık adaları" şölenmiştir" (<http://www.azerilobby.com>).

Aşkar edilmiş kayaüstü tasvirlerin öğrenilmesi sonda onu kaydetmeye esas verir ki, Nahçıvan'ın tüm arkeolojik yapılarında olduğu gibi, Gemikayada da Ortadoğu kültürünün izleri bulunuyor. Şunların bir grubu biçim ve özelliklerine göre Ortadoğu kültürüne ait resmi sanat örnekleri ile benzerlik teşkil ediyor. Onlar arasındaki hem tasvir üslubu, hem de içerik kimliği Ortadoğu kültürünün Nahçıvan'a etkisi ile ilgili olmuş, kültürlerarası ilişkiyi göstermiştir.

Kaynakça

Abibullayev O.A. (1982) Enolit i bronza na territorii Nahıçevanskoy ASSR, Bakü, Bilim.

Ahmedov Q.M. (1989) Bu güne nasıl gelip çılmışiq. Bakü, Az.SSR EA.

Aliyev V.H. (1993) Gemikaya anıtları. Bakü, Azerneşr.

Aliyev V.H, Aşurov S.H. (1992) Mahta Tunç Devri Abideleri Hakkında. Arkeolojiya ve Etnografiya İlimlerinin Son Sonuçları Konulu Bilimsel Konferans Materyalleri. Bakü, Bilim.

Агаев Q.Q. (2002) Şahtahti v Epoxi Pozdney Bronzi i Ranneqo Jeleza. Bakü, Aqrıdaq.

- Bahşeliyev V.B. (2002) Gemikaya tasvirlerinin poetikası. Bakü, Bilim.
- Belli O., Konyar E. (2002) Excavation of Van-Yoncatepe Fortress and Nekropolis (1997-1999). İstanbul University s Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000) İstanbul.
- Çayld K. (1956) Drevneyşiy Vostok v svete novix raskopok. Moskova, Nauka.
- Flittner N.D. (1958) Kültürə i iskustvo Dvureçya i sosednix stran. Leninkrat-Moskova, Nauka.
- Kalafat Y. (2006) Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları (Tatarlar, Hakaslar, Kırqızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Arnavutlar, Karaçaylar, Qreqoryanlar, Romanya, Şumnu-Burqaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikistan, Suriye Türkleri). III-IV cilt. Ankara, Berikan yayın.
- Kuliyev F.E. (2008) Azərbaycan'ın Kurgan Yapılarında At Gömülmesi. Bakü, Bilim.
- Kotoviç B.M. (1983) Nekotoriye danniyə o svyazyak o Dakestana i Peredney Azii v drevnosti. Sredney Azii, Kavkaz i Zarubejniy Vostok v drevnosti. Moskova, Nauka.
- Lloyd C. (1984) Arkeolojiya Mesopotomii. Moskova, Nauka.
- Masson B.M. (1989) Perviyə çivilizaçii. Leninkrad.
- Munçayev R.M., Merpert N.Y., Amirov Ş.N. (2001) Tel Hazna I. Rossiyskaya arkeolojiya, Moskova.
- Munçayev R.M. (1980) İssledovaniya poseleniye Tell Maqzaliya i Yarımtepe III ve Mesopotomii. Arheolojiçeskiye otrıtiya, 1979, Moskova, Nauka.
- Munçayev R.İ., Merpert N.Y., Bader N.O. (1990) Tell Hazna I. Sovetskaya arheologiya, Moskova, Nauka.
- Merpert N.Y., Munçayev R.İ. (1982) Poselenie ubeydskoy kulturu Yarımtepe III ve severnoy Mesopotomii // Sovetskaya arheolojiya, Moskova, Nauka.
- Müseyibli N.E. (2004) Gemikaya. Bakü, Çaşoğlu.
- Müseyibli N.E. (2008) Eski Azərbaycan'da köpeklerden kullanım ve köpek kultu // Azərbaycan arheologisi ve etnoqrafisi, Bakü, Nafta-Press.
- Seyidov M.M. (1994) Kam-Şaman və onun kaynaklarına ümumi bakiş. Bakü, Genclik.
- Seyidov M.M. (1969) Azərbaycan halkının soykökünü düşünerken. Bakü: Yazıçı.
- Seyidov A.K. (1993) Pamyatniki Kuro-Arakskey Kulturu Nahıçevani. Bakü, Bilim.
- Yusifli Y.B. (1992) Eski Doğu tarihi. Bakü: Bakü Üniversitesi.

<http://www.uludil.gen.az>.

<http://www.azerillobbi.com>.

1

2

3

4

Gamikaya

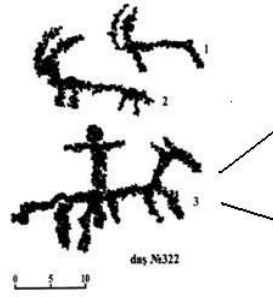
Çatal Höyük

Gamikaya

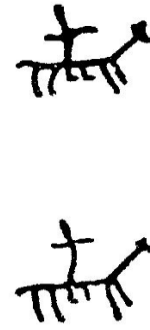
Ur

5

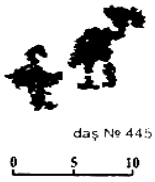
6

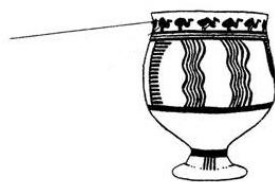
7

Gemikaya

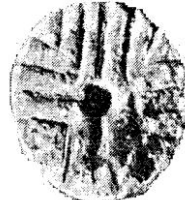
Sialk B

8

9

10

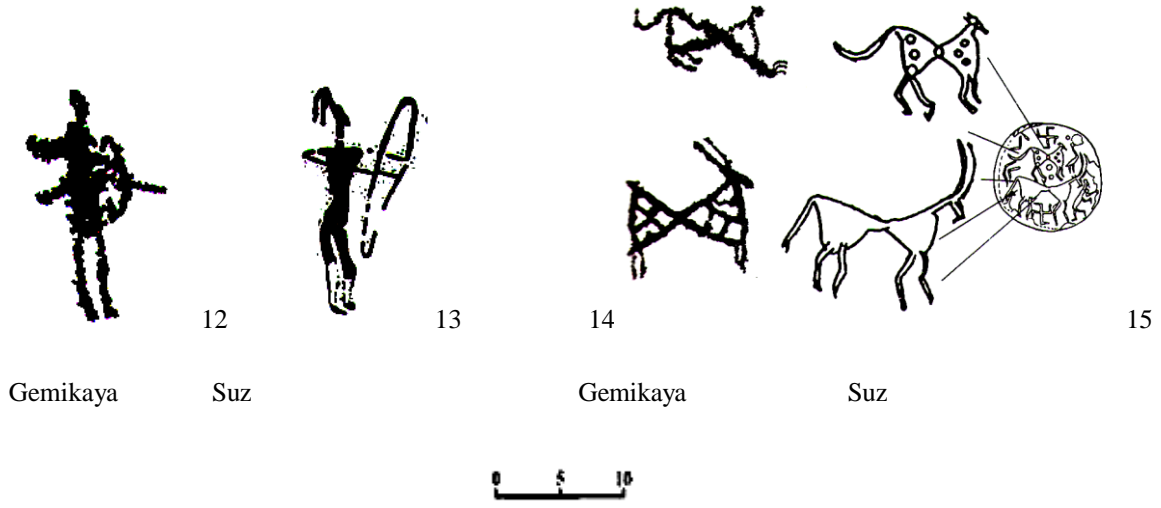
11

Gemikaya

Helef

Tel Mağzaliyye

Gemikaya

Tablo I.